

Jong en werkloos: lid van een verloren generatie?*

Fabian Dekker**

De Nederlandse arbeidsmarkt verkeert in een lange periode van economische achteruitgang. Vele bedrijven moeten hun deuren sluiten en de risico's van werkloosheid lopen op. Toch zijn de risico's op de arbeidsmarkt niet gelijk verdeeld. Met name (laagopgeleide) jongeren zijn meer dan gemiddeld inactief. Net als in de crisis van de jaren tachtig dringt zich de vraag op of we te maken hebben met een verloren generatie. Op basis van 35 diepte-interviews met werkloze jongeren kan worden geconcludeerd dat er verschillende typen jeugdwerklozen zijn en dat zij zich vooralsnog zeker niet als lid van een 'verloren generatie' beschouwen.

Inleiding

Onze arbeidsmarkt is in de laatste tien jaar in snel tempo geflexibiliseerd. CBS-statistieken tonen aan dat het percentage werkenden met een vaste arbeidsrelatie is afgenomen van 76 tot 69% in de periode 2001-2012 (CBS/TNO, 2013). De toename van het aandeel flexwerkers doet zich in het bijzonder voor bij zelfstandigen zonder personeel en werkenden met tijdelijke arbeidscontracten (met uitzicht op een vaste dienstbetrekking). Wat hierbij opvalt, is dat de kans om op basis van een flexibele arbeidsverbintenis te werken aanzienlijk verschilt tussen groepen. Het zijn met name jongeren, vrouwen en laagopgeleiden die flexibel werken, hoewel ook specifieke hoogopgeleide beroepsgroepen (zoals in de branches wetgeving en wetenschap) in toenemende mate flexibel werken (Muffels, 2013). Het meest opvallend is de toename van flexibele arbeid onder jongeren. Wanneer we de blik specifiek richten op arbeidsmarktintreders in Nederland (tot en met 34 jaar), dan valt op dat het aandeel tijdelijke banen toeneemt van 22 tot bijna 30% in de periode 1992-2007 (De Lange, 2013, p. 213). De groei is nog sterker wanneer de ontwikkeling in arbeidsflexibilisering onder de 15-24-jarigen in beeld wordt gebracht. In dit geval werkt meer dan de helft van de werkende jongeren flexibel (Dekker, 2013). Het lijkt erop dat Nederlandse werkgevers zich steeds minder willen vastleggen op duurzame arbeidscontracten.

Mogelijke oorzaken achter deze toenemende flexibilisering zijn fluctuaties in de economische situatie en de vervlechting van economieën (De Lange, 2013). Daarnaast kunnen de doorgevoerde wijzigingen in het stelsel van sociale zekerheid hierop van invloed zijn. Zo zijn de verplichtingen in het geval van re-integratie van zieke werknemers en de financiële gevolgen van loondoorbetaling bij ziekte

* Dit artikel en de bijbehorende citaten zijn gebaseerd op het eerder verschenen boek *Bankzitten. Jeugdwerkloosheid in Nederland* (Dekker, 2013)

** Fabian Dekker is werkzaam aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

gedurende de eerste twee jaar voor met name MKB'ers bijzonder groot (Van Gestel et al., 2013). Het is denkbaar dat deze systeemwijzigingen in de eerste tien jaar van dit decennium eveneens een verklaring bieden voor de verdere flexibilisering van de arbeid, aangezien werkgevers op deze manier een deel van de (financiële) verantwoordelijkheden in het geval van ziekte kunnen ontlopen. Wat in ieder geval duidelijk is geworden, is dat werkgevers in hun bedrijfsvoering steeds meer flexibiliteit hebben ingebouwd (zie ook Josten et al., 2012), al dan niet deels als reactie op wijzigingen in het sociale stelsel.

Het werken in een flexibele baan kan dienen als springplank naar een vaste dienstbetrekking maar leidt tegelijkertijd tot de nodige baanonzekerheid. Ook heeft het negatieve consequenties als het gaat om trainingsmogelijkheden in het werk en het is moeilijker om als flexwerker WW-rechten op te bouwen. Misschien nog wel belangrijker is het feit dat flexwerkers als eerste 'getroffen' worden tijdens economische achteruitgang. In die zin vergroot arbeidsflexibiliteit de conjunctuurgevoeligheid van onze economie (De Beer, 2004, p. 434). Gaat het economisch minder dan verdwijnen flexibele banen als sneeuw voor de zon, en gaat het economisch beter dan lopen flexwerkers hun achterstand spoedig in.

Het vraagstuk jeugdwerkloosheid heeft bij uitstek te maken met zowel de verslechterde economische omstandigheden als flexibilisering van de arbeidsmarkt. Jongeren met tijdelijke banen worden als eerste ontslagen en recente schoolverlaters hebben door een gebrek aan werkervaring slechte perspectieven op een baan. Daarnaast is bekend dat de mate van ontslagbescherming en de beroepsgerichtheid van het onderwijssysteem relevante factoren zijn als we de verschillen in jeugdwerkloosheid tussen landen willen begrijpen (De Lange, 2013; Breen, 2005). Eind 2013 bedraagt de (seizoengecorrigeerde) jeugdwerkloosheid onder 15-24-jarigen in Nederland 15,6%, ofwel 132.000 jongeren, tegen 8,3% in 2008 (zie www.cbs.nl). Natuurlijk bevat deze groep ook jongeren die 'slechts' op zoek zijn naar een bijbaan naast de studie, maar daar is weer tegenin te brengen dat noodgedwongen (kleinschalig) ondernemerschap en personen die zich niet langer aanbieden op de arbeidsmarkt niet in de cijfers worden meegerekend.

De kans om tot de meest kwetsbare groep jeugdwerklozen te behoren (de zogenoemde 'NEET-jongeren'¹ die zich buiten het onderwijssysteem en de arbeidsmarkt bewegen) verschilt naar een aantal achtergrondkenmerken. Jongeren met een handicap, een migrantenachtergrond, laaggeschoolden en jongeren van wie de ouders gescheiden zijn, behoren vaak tot de risicogroepen (Mascherini et al., 2012). Laagopgeleiden lopen nog wel het grootste risico, aangezien zij in een periode van laagconjunctuur eerder worden verdrongen door hoger opgeleiden (Wolbers, 2011).

Een situatie van langdurige inactiviteit van jongeren leidt volgens sommigen tot een 'verloren generatie' op de arbeidsmarkt, vergelijkbaar met geluiden in de jaren tachtig van de vorige eeuw (Becker, 1992). In die periode bedroeg de jeugdwerkloosheid circa 18% in 1984 en werd er in het publieke debat gesproken in termen van 'no future', 'generatie Nix' en werd het begrip 'doemdenken' geïntroduceerd (SCP, 1984). Maar wat betekent inactiviteit voor de jongeren van nu? In

Fabian Dekker

de literatuur zijn nog maar betrekkelijk weinig inzichten te vinden als het gaat om de omgang met werkloosheid onder de huidige generatie jongeren, die grofweg geboren is tussen 1985 en 2000. Een generatie die door onderzoekers nog wel eens wordt getypeerd als 'grenzeloos' in haar zoektocht naar een zinvolle invulling van haar professionele en vrijetijdsleven. Een groep ook die nog maar betrekkelijk weinig met economische tegenslag te maken heeft gehad. Nu loopt ze opeens verhoogde risico's op werkloosheid. Hoe gaan ze hiermee om en wat betekent het voor hun zelfbeeld en gevoelens en zijn er sociale gevolgen te ontdekken, zoals het uitstellen van relatie- en/of gezinsvorming? In dit artikel gaan we in op de wijze waarop werkloze jongeren reageren op hun situatie en of zij zichzelf beschouwen als lid van een 'verloren' generatie.

Schets van de literatuur

Allereerst bespreken we in het kort de bevindingen uit empirisch onderzoek als het gaat om de problemen die werklozen en jongeren in het bijzonder ervaren als gevolg van inactiviteit. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) (Van Echtelt, 2010) heeft in een van zijn studies de nodige aandacht geschonken aan de betekenis van werk voor mensen. Op het eerste gezicht valt hierbij op dat steeds meer mensen in de afgelopen jaren zijn gaan werken. De netto-arbeidsparticipatie van personen tussen de 15 en 65 jaar is toegenomen van ongeveer 50 tot 66% in de periode 1985-2013 (CBS Statline). Deze stijging kan vooral worden toegeschreven aan de gestegen arbeidsdeelname van vrouwen.

Voor veel mensen is het belangrijk om te werken. Werk oefent niet alleen aantrekkingskracht uit door het inkomen dat ermee is te verdienen. Ook de mogelijkheid om sociaal te integreren in de maatschappij speelt een cruciale rol. Het verschaft sociale contacten op en om het werk en het biedt kansen tot zelfontwikkeling. Het niet hebben van werk is om verschillende redenen onaantrekkelijk. Over het algemeen zijn werklozen minder tevreden met hun bestaan in vergelijking met werkenden (Vrooman, 2009). In tabel 1 zijn de tien meest voorkomende ervaren nadelen van het niet hebben van een baan weergegeven. Duidelijk is dat met name financiële achteruitgang en de confrontatie met onzekerheid als het gaat om de toekomst, belangrijke negatieve consequenties zijn.

In dit artikel richten we ons specifiek op jongeren zonder werk. Opvallend is dat in de literatuur weinig (empirische) aandacht uitgaat naar deze werkloosheidsgroep. Er zijn enkele economische en sociologische bijdragen die ingaan op de gevolgen van werkloosheid voor de loopbanen en sociale ervaringen van jongeren. Deze zijn in ons land vaak gericht op de groep jeugdwerklozen in de jaren tachtig. De Witte (1992) verwijst bijvoorbeeld in zijn werk naar studies waaruit blijkt dat onsuccesvolle sollicitaties in het algemeen leiden tot gevoelens van hulpeloosheid (Furnham, 1985) en dat de Nederlandse werkloze jeugd in de jaren tachtig een zogenoemde externe beheersingsoriëntatie rapporteert, waarbij zij de grip op het leven lijkt te verliezen (Ten Have & Jehoel-Gijsbers, 1986). Het beeld dat oprijst, is er een van berusting waarbij perspectief op verbetering niet positief wordt inge-

Tabel 1 *De consequenties van werkloosheid volgens werklozen in 2007 (in %)*

Financiële achteruitgang	72,9
Onzekerheid over de toekomst	62,3
Gevoel van doelloosheid	52,8
Geestelijke spanningen	49,4
Gevoel van nutteloosheid	48,8
Gevoel minder waard te zijn	42,4
Uitschakeling uit de maatschappij	42,0
Sociaal isolement	36,5
Lichamelijk minder goed voelen	35,5
Geen geregeld leven	33,8

Bron: Van Echtelt, 2010, p. 100

schat. Een ander kenmerk dat samenhangt met werkloosheid op relatief jongere leeftijd, is een daling van het aantal geboorten en huwelijken. Zo constateert het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) dat het aantal geboren kinderen 176.000 bedraagt in 2012, volgens de CBS-onderzoekers het laagste aantal sinds de jaren tachtig (CBS, 2012). Verder constateren we dat werkloosheid samenhangt met een afname van het aantal huwelijken (Vrooman, 2009). Wel merken we op dat de financieel-economische crisis niet hoeft te leiden tot duurzame sociale gevolgen; het lage kindertal in de jaren tachtig betekende bijvoorbeeld vooral 'uitstelgedrag' (CBS, 2013). Desalniettemin is op basis van de voorgaande bespreking wel duidelijk dat werkloosheid zowel individuele als sociale gevolgen heeft. Als het gaat om de loopbanen van jongeren zonder baan, hoeft werkloosheid overigens niet desastreus te zijn. Zo wijzen de meeste economische loopbaanonderzoeken uit dat na verloop van tijd (op groepsniveau) geen 'littekens' van werkloosheid op relatief jonge leeftijd meer zijn te ontdekken als het gaat om de kansen op werkloosheid of het beroepsniveau op latere leeftijd. Dit alles neemt niet weg dat er een lange tijd overheen gaat voordat de werkloosheidskloof is gedicht (Van Ours, 2009) en zeker op individueel niveau blijft loopbaanschade van eerdere werkloosheid nog lange tijd 'voelbaar' (zie voor een overzicht Herweijer, 2010).

Duidelijk is dat werkloosheid negatieve individuele en sociale consequenties heeft, waarbij na verloop van tijd de nadelige gevolgen van werkloosheid worden ingelopen. De witte vlek in de literatuur die we met deze bijdrage willen opvullen, heeft betrekking op de wijze waarop de huidige groep jeugdwerklozen omgaat met inactiviteit. Volgens verschillende onderzoekers verschilt de huidige generatie jongeren van eerdere generaties in de waarden die ze belangrijk vindt (zie bijvoorbeeld Bontekoning, 2012; Spangenberg & Lampert, 2009). Ze wordt wel betiteld als 'grenzeloos' in haar zoektocht naar verandering en uitdaging. Anderen spreken weer liever van 'generatie Y' of 'generatie Einstein', waarbij een oriëntatie op de eigen carrière, studie en levensloop centraal staat. Volgens Krahn en Galambos (2013, p. 95) verwacht dit specifieke cohort jongeren dat: '(...) if they have worked hard in school they should be entitled to a good job'. Als dit beeld klopt, dan zal

Fabian Dekker

werkloosheid voor deze groep arbeidsmarktintreders als een grote klap aankomen en zullen ze zich, analoog aan ervaringen van jongeren in de jaren tachtig, neer (moeten) leggen bij een ongunstig arbeidsmarktperspectief op middellange termijn (ILO, 2013). Onze centrale verwachting is dan ook dat ze zichzelf zullen beschouwen als lid van een ‘verloren’ generatie.

Opzet van het onderzoek

Voor dit onderzoek maken we als primaire databron gebruik van 35 kwalitatieve diepte-interviews met werkloze jongeren, verspreid over heel Nederland. Hieronder vallen zowel jongeren die ‘slechts’ op zoek zijn naar een bijbaan als jongeren die op zoek zijn naar een leerwerkplek of hoofdbaan. In 27 van de 35 gevallen betreft het jongeren die op zoek zijn naar een hoofdbaan. De veldwerkperiode liep van maart tot en met augustus 2013. Vanaf het begin is het doel geweest om uiteenlopende jongeren te spreken, van hoog- tot laagopgeleiden, van binnen en buiten de Randstad, met en zonder migrantenachtergrond en jongeren met een relatief langer en korter werkloosheidsverleden. Niet om een veralgemeniseerbaar beeld van dé werkloze jongere te construeren, maar wél om zoveel mogelijk perspectieven aan bod te laten komen als het gaat om de omgang met inactiviteit.

Om verschillende redenen is gekozen voor een kwalitatieve vorm van onderzoek. Allereerst leent kwalitatief onderzoek zich in vergelijking met kwantitatief onderzoek beter voor het construeren van de leefwereld van respondenten. Daarnaast is er een meer pragmatische reden. Kwantificerend onderzoek vergt een volledig steekproefkader met alle leden van de te onderzoeken populatie en er is geen lijst beschikbaar met alle namen van werkloze jongeren in Nederland.

Om met jongeren in contact te komen zijn verschillende kanalen gebruikt. Allereerst zijn de sociale media als zoekkanalen gebruikt. Via korte oproepjes op Twitter en LinkedIn zijn de eerste personen bereikt. Verder zijn via de instanties FORUM – Instituut voor Multiculturele Vraagstukken en jongerenverbond FNV Jong diverse oproepen ingezet. Ten slotte is contact gezocht met nieuwe netwerkverbanden van jongeren en jongerentrajecten binnen een aantal gemeenten. Via de hier werkzame professionals kregen we niet alleen een kijkje in de ‘praktijkkeuken’, maar werden we ook geconfronteerd met jongeren die zonder werk en startkwalificatie hun weg moeten vinden op de arbeidsmarkt.

Er is gebruikgemaakt van een semi-gestructureerde topiclijst. De wijze waarop jongeren omgaan met werkloosheid en de factoren die hierop inspelen, staan hierbij centraal. Daarnaast is expliciet aandacht besteed aan de loopbaanperspectieven van werkloze jongeren om te achterhalen of zij zichzelf beschouwen als lid van een ‘verloren’ generatie. De codering van tekstfragmenten vindt zowel plaats met behulp van een aantal (algemene) attenderende begrippen (zoals ‘arbeids-ethos’, ‘gevolgen werkloosheid’, ‘reacties sociale omgeving’, ‘zoekgedrag’ en ‘loopbaanperspectief’) als via een meer open manier van coderen tijdens (vooral) de eerste interviews. Tijdens deze interviews zijn de jongeren uiteindelijk zoveel mogelijk zelf aan het woord. In de onderzoeksliteratuur wordt bij deze vorm van

Tabel 2 *Overzicht respondenten*

Profiel	Aantal
<i>Sekse</i>	
man	15
vrouw	20
<i>Leeftijd</i>	
15-20 jaar	5
20-25 jaar	27
25 jaar en ouder	3
<i>Opleidingsniveau</i>	
laag	10
middelbaar	5
hoog	20

kwalitatief onderzoek vaak de rol van de interviewer ter sprake gebracht. Daarbij wordt gewezen op het risico dat de persoonlijkheid en houding van de interviewer (on)bewust leiden tot een *bias* in het gesprek. Zijn of haar (non-)verbale gedrag zou de geïnterviewde bijvoorbeeld kunnen sturen in de beantwoording van vragen. Dit lijkt een op voorhand reëel bezwaarpunt, zij het dat juist een (semi) open manier van bevraging kan bijdragen aan een hogere kwaliteit van de data (Moerman, 2010). De gesprekken met jongeren zijn allemaal in het Nederlands gevoerd. De verhalen en belangrijkste uitingen tijdens de interviews zijn met behulp van een blocnote opgetekend. Het leek beter om niemand bij voorbaat af te schrikken door opnameapparatuur te installeren. Verder is er bewust voor gekozen om de gesprekken face-to-face te doen en op een locatie waarbij zo min mogelijk sprake is van sociale beïnvloeding. Dit houdt in dat de gesprekken bijvoorbeeld niet bij de jongeren thuis plaatsvonden, en wanneer dit wel het geval was, gebeurde dit zonder dat er familieleden en/of andere personen aanwezig waren.

In totaal zijn 35 jongeren geïnterviewd, verspreid over Nederland. De respondenten in onze *sample* variëren in leeftijd van 17 tot en met 27 jaar. Slechts drie respondenten zijn ouder dan 25 jaar. We bakenen de groep jongeren hiermee zoveel mogelijk af tot en met 24 jaar, in navolging van internationale definities (Chung et al., 2012). De werkloosheidsduur van de geïnterviewde jongeren varieert van één dag tot bijna twee jaar, waarbij we benadrukken dat bij een periode van relatief langdurige werkloosheid de jongeren over het algemeen kleine en tijdelijke uitzendbaantjes hebben (gehad) om in hun inkomen te voorzien. Er is gesproken met jongeren met een WW- of bijstandsuitkering (WWB-uitkering) en met jongeren zonder uitkering. Er is contact gelegd met 20 vrouwen en 15 mannen. Het onderwijsniveau loopt uiteen van lager (bo, vmbo, mbo 1, avo) en middelbaar onderwijs (havo, vwo, mbo 2-4) tot een hoger en wetenschappelijk opleidingsniveau (tabel 2).

Fabian Dekker

De omgang met werkloosheid op jonge leeftijd

In deze paragraaf wordt nagegaan wat werkloosheid voor jongeren betekent.

Arbeidsethos

We bekijken allereerst het arbeidsethos van jongeren, ofwel: de waarde die jongeren toekennen aan het hebben van werk in vergelijking met andere vormen van tijdsbesteding zoals vrije tijd of studie (Van Hoof, 2002). Tijdens de gesprekken wordt al snel duidelijk dat het hebben van werk in belangrijke mate belangrijk wordt gevonden, aangezien het een inkomen verschaft: 'It pays the bill and money is the way to freedom', zoals een 23-jarige respondent het Engelstalig verwoordt. Wat opvalt, is dat er geen duidelijk onderscheid is te maken tussen bepaalde achtergrondkenmerken van de respondenten. Of ze nu hoog- of laagopgeleid zijn, iedereen wil zijn of haar eigen inkomen verdienen om bijvoorbeeld een woning te kunnen kopen of de vaste lasten te betalen. Met inkomen koop je bovendien (definitieve) zelfstandigheid en 'doe je mee' in de samenleving. Dit lijkt een soort innerlijk gevoelde overtuiging te zijn die we bij veel jongeren tegenkomen. Soms komt het aspect dat werken een morele verplichting is, expliciet ter sprake. Wat hierbij opvalt is dat dit vooral speelt bij jongeren die deze overtuiging van huis uit hebben meegekregen. Binnen het gezin is het de vader en/of moeder die hamert op het belang van 'werken voor je geld'. Zo vertelt een 22-jarige respondent dat ze het heel erg vindt om werkloos thuis te zitten. Ze is gestopt met een hbo-studie business languages en denkt er sterk over om een nieuwe opleiding te gaan volgen:

'Ik struikelde over een vak en nu zit ik thuis. (...) Ik vind dat heel erg, ik ben toch iemand van de toekomst, dit hoort niet.'

Het belang van werk is er door haar moeder met de paplepel ingegoten: deze had zelf veel tijdelijke baantjes en kent als geen ander het geworstel op de arbeidsmarkt. De respondent vertelt hoe haar moeder er voortdurend op wijst hoe belangrijk het is om een opleiding en werk te hebben. Tijdens ons gesprek geeft ze een aantal malen uiting aan een waarde die ze heel belangrijk vindt:

'Als je kunt werken, moet je werken. Zo zie ik het.'

Ook veel andere jongeren onderschrijven deze opvatting. In die gevallen waarbij deze opvatting expliciet (en ongevraagd) naar voren wordt gebracht, bespeuren we dat het ouderlijke milieu wel eens een doorslaggevende rol kan spelen. Een 25-jarige respondent die een masteropleiding multiculturalisme heeft afgerond, laat ook een groot plichtsbefef zien als het gaat om werk. Arbeid neemt een belangrijke plaats in haar leven in en juist daarom valt werkloosheid haar extra zwaar. Je moet volgens haar bereid zijn om hard te werken in het leven, betaald en anders onbetaald. Ze zegt hierover:

'Ik wil wat toevoegen aan de samenleving.' Daarna volgt een cruciale passage: *'Mijn ouders hebben me zo opgevoed, als je iets wilt in het leven dan moet je ervoor werken.'*

Maatgevend voor het arbeidsethos van jongeren zijn onder andere de ideeën, gewoonten en omgangsvormen van ouders. Een ander geluid komen we ook tegen tijdens de interviews. Dit geluid is met name gerelateerd aan hoger opgeleide jongeren die korter dan een half jaar werkloos zijn. Noch de noodzaak om via werk een inkomen te verdienen (en hiermee autonomie te verwerven) noch de doorgegeven werkmoraal uit het ouderlijk milieu, maar het verschijnsel dat werk direct verbonden is aan de eigen identiteit, bepaalt in deze gevallen het arbeidsethos. Verschillende jongeren zijn gericht op het hebben van werk omdat ze in hun beleving dan pas 'meedoen' aan de samenleving. Het geeft hun eigenwaarde. Deze opvatting heeft te maken met een moreel plichtsgevoel, niet zozeer richting de totale samenleving maar vooral richting zichzelf. Arbeidsparticipatie behoort volgens deze jongeren tot de eigen identiteit. Ze redeneren dat pas door te werken iemand in staat is om een persoonlijke ontwikkeling door te maken, in plaats van 'oppervlakkig' door het leven te gaan. Jezelf ontwikkelen lukt niet zonder baan, zo is de gedachtegang. Een 24-jarige respondent die sinds januari 2013 op zoek is naar werk, verwoordt het als volgt:

'Werk is een onderdeel van jezelf. Ik voel me pas nuttig als ik aan mezelf kan werken. Er bestaat een bepaalde zingeving.'

Iemand anders is het hier roerend mee eens:

'Jezelf uitdagen, doen aan zelfontwikkeling, dat je groeit. (...) Dat is werk.'

Werk is voor jongeren belangrijk: het biedt inkomen, het belang van werk is overgedragen door de ouders en het geeft bepaalde jongeren zingeving. De waarde van werk in het leven van werkloze jongeren is groot, maar lijkt betrekkelijk zwak te zijn voor jongeren die nog onderwijs volgen. Ze werken weliswaar liever meer uur per week om wat bij te verdienen, maar werk is een kwestie van iets erbij doen. Het is een manier om wat extra geld te verdienen. Het principe van 'werk is mooi meegenomen' is hierbij leidend:

'Op dit moment vind ik werk niet zo belangrijk, als ik klaar ben met de opleiding wordt dit veel belangrijker.'

Deze vaststelling leert dat het verstandig is om bij het verklaren van het arbeidsethos van jongeren een link te leggen naar het al dan niet volgen van onderwijs. Ook stellen we vast dat het arbeidsethos sterk aanwezig is onder de geïnterviewde jongeren, uitgezonderd de groep schoolgaanden. Het eerder door Kroft et al. (1989) geïntroduceerde begrip 'calculerende werklozen' dat zich kenmerkt door een laag arbeidsethos, zijn we in ons onderzoek niet tegengekomen.

Fabian Dekker

Levenshouding

We beschikken middels de interviewdata ook over informatie met betrekking tot de levenshouding van jonge werklozen. In de jaren tachtig maakten veel Nederlanders zich zorgen over de hoge werkloosheid, kernwapens, de mogelijke plaatsing van kruisraketten en een tekort aan betaalbare woningen. We hebben eerder al vastgesteld dat ook de werkloze jeugd relatief somber in het leven stond. Op dit moment maakt de Nederlander zich, weer voor het eerst sinds de crisisjaren tachtig, meer zorgen over de economie en arbeidsmarkt in plaats van thema's als sociale verbondenheid en omgangsvormen (Dekker & Den Ridder, 2013). Opvallend hierbij is dat jongeren hun financiële situatie over het algemeen als onvoldoende beoordelen, maar ten aanzien van de toekomst juist positief zijn ingesteld in vergelijking met andere groepen (Dekker & Den Ridder, 2013, p. 26). In ons onderzoek vinden we eveneens een optimistische levenshouding onder de onderzochte respondenten. Dit is des te opmerkelijker aangezien de crisis vooralsnog lijkt aan te houden en werkloze jongeren wel degelijk verschillende vormen van gepercipieerde materiële en sociale achterstand (deprivatie) rapporteren. Uit de twee volgende citaten komt naar voren dat hierbij verschillende gradaties zijn in het ervaren van materiële deprivatie:

'Ik zoek werk om te overleven. De huur en m'n boodschappen moeten gewoon betaald worden.'

'Werk geeft me niet alleen voldoening in het leven, maar het betekent ook dat uitgaan en vakanties er niet in zitten. (...) Anderen kunnen dat wel en dat is frustrerend. (...) Mijn vriend wil best betalen, maar dat is niet altijd even leuk.'

Het is geen verrassing dat de nog studerende werkloze jongeren zich in veel mindere mate materieel achtergesteld voelen in vergelijking met werkloze leeftijdsgenoten. Vaak wonen ze thuis of in een relatief betaalbare studentenwoning en zijn de kosten goed te overzien. Veel nadruk op materiële varianten van deprivatie ligt er in de antwoorden van jongeren die al langere tijd werkloos zijn (langer dan een jaar), geen partner hebben, geconfronteerd zijn met een (hoge) schuldenlast en hierbij niet altijd kunnen terugvallen op hun ouders. Met name de aanwezigheid van een sociaal netwerk is hierbij een niet te onderschatten factor. Het zijn de jongeren die deze vorm van ondersteuning niet (of in mindere mate) hebben, die het meest expliciet zijn in hun reacties. Een 24-jarige respondent geeft in dit verband een treffend voorbeeld:

'Mijn WW-aanvraag loopt nu, ik hoop dat die er wel goed doorkomt. Ik moet mijn woonlasten betalen en kom gewoon in de problemen als dit allemaal te lang gaat duren. (...) Ik probeer echt alles aan te pakken, maar de economie hè. Ik breng nu kranten rond om wat bij te verdienen. (...) Het is niet zo dat ik even kan aankloppen bij m'n ouders.'

Een ander probleem is de meer sociale variant van deprivatie. Dit is bij bijna iedereen met wie is gesproken, in meer of mindere mate aan de orde. Een 25-jarige respondent vertelt:

'Het hebben van geen werk is een probleem. Mensen om me heen studeren of werken. Daar val je nu tussen. Anderen hebben weinig tijd en als ze tijd hebben, kun je niet altijd mee, je moet echt op je uitgaven letten.'

Een gedeeld gevoel van de geïnterviewde jongeren is dat zij niet in staat zijn om wat ze in sociaal verband voor ogen hebben te kunnen doen. Gevraagd naar voorbeelden noemen ze uitgaan, vakanties, het lidmaatschap van een (sport)vereniging, maar ook het uitstellen van een grotere aankoopbeslissing zoals een eigen woning. Ook ten aanzien van het niet op een vereniging kunnen tot en met het uitstellen van een aankoopbeslissing op de woningmarkt en in een enkel geval het uitstellen van een kinderwens, is er sprake van een achterstand. Een van de respondenten verwoordt dit laatste aspect als volgt:

'Je denkt hier nu toch langer over na: is dit wel het goede moment? Ik weet het echt niet.'

De constructie van een typologie

Op basis van de verschillende tekstfragmenten is het mogelijk om een typologie te bepalen. Het gaat hierbij om de samenhang tussen groepen werkloze jongeren en herkenbare vormen van deprivatie die we in de praktijk tegenkomen. Het betreft algemene verschijningsvormen, zonder dat deze exact in de sociale werkelijkheid tot uiting hoeven te komen. Met deze kanttekening in het achterhoofd kunnen we een viertal groepen jeugdwerklozen met de volgende kenmerken onderscheiden:

'De studerende starter'

De werkzoekende maar nog schoolgaande jongeren vormen samen een eerste ideaaltypische categorie. Het is de groep met hoge verwachtingen ten aanzien van werk, ze zijn niet bereid om onder hun niveau te werken en we hebben eerder gezien dat hun arbeidsethos minder sterk is ontwikkeld ten opzichte van leeftijdsgenoten. Dit is niet zo verwonderlijk, het naar school gaan speelt immers nog een grote rol in het leven van deze groep jongeren. Wat de omgang met werkloosheid betreft, zien we dat van materiële deprivatie niet echt sprake is. Natuurlijk wijzen jongeren die tot deze groep behoren, ook op de negatieve financiële aspecten van het niet hebben van werk, maar ze zijn in hun antwoorden wel degelijk verschillend van andere groepen. Ze zijn op zoek naar een (bij)baan om 'extra's' te kunnen bekostigen, maar het directe levensonderhoud is niet in het geding. Werkloosheid betekent vooral pas op de plaats als het gaat om het vervullen van secundaire levensbehoeften.

Fabian Dekker

'De jonge werkzoeker'

De tweede groep is niet langer schoolgaand en serieus op zoek naar werk. Het is een categorie werkloze jongeren die korter dan een jaar op zoek is naar een baan. Ze zijn nog altijd positief over hun arbeidsmarktkansen en zijn bereid om onder hun opleidingsniveau te werken. Voor de hele groep geldt dat materiële en sociale deprivatie gevoeld wordt, zij het dat de jongeren in hun antwoorden geen nadruk leggen op bestaansonzekerheid. Tijdens het veldwerk zijn we vooral deze groep werkloze jongeren tegengekomen. Uit de antwoorden blijkt dat werkloosheid relatief sterk inwerkt op het sociale bestaan. Men is zich bewust van zijn of haar financiële situatie. Vakanties worden soms uitgesteld. Ook verwachtingen ten aanzien van belangrijke(re) beslissingen, zoals het kopen van een woning en/of het nemen van kinderen, worden bijgesteld.

'De embedded langdurig werklozen'

De term 'embedded' verwijst naar de sociale inbedding van deze groep jonge werklozen. Het zijn jonge baanzoekers die al langer dan een jaar op zoek zijn naar werk. De problemen beginnen voor deze groep echt toe te nemen. In hun antwoorden zien we dat de vaste lasten een serieus probleem vormen en dat de jongeren moeilijker kunnen rondkomen met het beschikbare inkomen. Bestaansonzekerheid is langzaam maar zeker een issue. Het zijn echter 'embedded' werklozen. Dit betekent dat er ondersteuning is van familie, partner en/of vrienden. Zo is er de mogelijkheid om van vrienden geld te lenen als dit nodig is en kiezen sommige jongeren ervoor om weer thuis te gaan wonen. Hoewel de onzekerheid zich relatief sterk manifesteert, blijft de groep optimistisch.

'Multiproblem werklozen'

Ook voor deze groep komt de bestaanszekerheid onder druk te staan. Maar er is meer aan de hand. In tegenstelling tot de vorige groep hebben deze jongeren in mindere mate de beschikking over een (relevant) sociaal netwerk. Hiermee doelen we op de mogelijkheden om geld te kunnen lenen, via anderen nieuwe (werkgerelateerde) contacten te leggen en/of om weer thuis te kunnen wonen. Het zijn bovendien jongeren die kampen met meervoudige problemen, van voortijdige schooluitval tot en met het hebben van schulden, (eerder) drugsgebruik en/of een problematische thuissituatie. Voor deze groep spelen verschillende risicofactoren en dit maakt hen kwetsbaar op zowel het sociale als het financiële vlak. Deelname aan een jongerentraject (dat zich kenmerkt door een actieve benadering) is hierbij een van de beschermende factoren.

Een verloren generatie?

De centrale kwestie die nog openstaat, is of werkloze jongeren zich als lid beschouwen van een verloren generatie. Hieronder verstaan we dat jongeren zichzelf beschouwen als lid van een aanbodcategorie zonder duurzaam carrièreperspectief op de arbeidsmarkt. Uit het eerder aangehaalde SCP-onderzoek komt nog voldoende optimisme onder jongeren naar voren. Dit optimisme is opmerkelijk aangezien banengroei op middellange termijn (tot 2018) achterblijft bij het aantal schoolverlaters (ROA, 2013), maar ook aangezien de beschermingsfunctie van de

overheid in de afgelopen decennia is afgebouwd als we kijken naar versoerde uitkeringsvoorwaarden en duur en hoogte van socialezekerheidsregelingen, in het bijzonder voor jongeren (Vrooman, 2010). Het is voor deze groep sinds de eerdere invoering van de zogenoemde 'dubbele' arbeidsverleden-eis in de Werkloosheidswetgeving (WW) in de jaren negentig en een verplichte zoektijd van vier weken (tot 27 jaar) in het kader van de Wet werk en bijstand (WWB) moeilijker geworden om voor een uitkering in aanmerking te komen. Toch bestaat er ook in onze responsgroep een opvallende mate van optimisme en vooruitgangsgeloof. We voeren ter illustratie drie citaten op:

'Alles komt goed, ik heb de kennis, wil werken en zal werken!'

'Verloren generatie? (lachend) Echt niet! We lopen nu een deuk op, maar dat komt wel weer goed.'

'Het komt vanzelf wel goed, die economie trekt weer een keer aan en dan ligt het voor het oprapen.'

Het bovenstaande rechtvaardigt op het eerste gezicht de conclusie dat we te maken hebben met een eenvoudig proces van individuele *coping* om zo met de gegeven situatie om te kunnen gaan (zie bijvoorbeeld Patton & Donohue, 1998). Toch lijkt er meer aan de hand te zijn. Waar met name psychologen het individuele copingproces met werkloosheid benadrukken om zo met het probleem van inactiviteit om te kunnen gaan (Lazarus & Folkman, 1984), lijkt het er eerder op dat sociale condities jonge werklozen 'dwingen' om een bepaalde rol aan te nemen. Er komt tijdens verschillende gesprekken een beeld naar voren dat 'mislukken' synoniem is voor *persoonlijk* falen. Natuurlijk speelt de economische conjunctuur een belangrijke rol bij het verklaren van de jeugdwerkloosheid. Maar in de beleving van de geïnterviewde jongeren hebben ze ook *zelf* gefaald en daar willen de jonge respondenten liever niet aan denken. Dit is vooral een geluid dat past bij de hoger opgeleide jongeren. Werkloosheid hoort volgens hen niet bij mensen met hoge diploma's. Een universitair geschoolde respondent vertelt:

'Verschrikkelijk, dit kan niet. En dan zeker ook een uitkering aanvragen? Dat voelt voor mij als bedelen bij de staat. (...) Ik ben zelf verantwoordelijk voor mijn inkomen, zeker als je niets mankeert. (...) Ik geloof in mijn eigen capaciteiten.'

Van doemdenken en pessimisme willen ze niets weten, zoals iemand anders ons duidelijk maakt:

'Wij zijn echt niet verloren. Volgens mij zijn het allemaal gemotiveerde mensen die de wereld in willen.'

In het gebezigde taalgebruik wordt vaak verwezen naar collectiviteiten. Anders geformuleerd, het optimisme onder de werkloze jeugd is voor een deel een sociaal

Fabian Dekker

verschijnsel. Optimisme voorkomt sociale afwijzing, of in de woorden van een 27-jarige respondent:

'Je wilt meedoen, meetellen in de samenleving. (...) Je bent zelf verantwoordelijk voor keuzes die je maakt. (...) Ja, mee eens, de economie zorgt ervoor dat ik nu thuiszit, maar ik zorg ervoor dat ik weer aan de slag kom. (...) Het is ook een kwestie van de juiste levenshouding. (...) Dat wordt ook van je verwacht als je jong bent, ik ben nog geen vijftig!'

Niet alleen hoger opgeleide werkloze jongeren staan overigens optimistisch in het leven. Ook lager opgeleide jongeren benadrukken een optimistische levenshouding, zij het dat deze op een meer 'geholpen' wijze tot stand komt. Met behulp van actieve publieke arbeidsbemiddeling blijven werkloze jongeren met een grotere afstand tot de arbeidsmarkt geloven in een betere toekomst. Een 19-jarige respondent is hier duidelijk over:

'Mijn ouders zitten zonder werk, net als ik. Ik heb ook nog geen bijstand, maar ik geloof dat de aanvraag loopt. (...) Voor mij is het goed dat ik niet rond ga hangen op straat. Dan heb je pas echt problemen. Hier moet ik me verplicht melden, dat is prima. Ze vragen hoe het met me gaat, of ik al gesolliciteerd heb, dat soort dingen. (...) Ik heb zo het idee dat alles wel goed komt. Ik maak me echt geen zorgen.'

Ook anderen blijven optimistisch, ondanks de financiële problemen:

'Door hier te zijn kom ik uit mijn isolement: er wordt naar je geluisterd en ik heb contact met anderen die in eenzelfde situatie zitten. Dat maakt je sterker. Het is fijn dat er zoiets is, het zorgt ervoor dat je niet bij de pakken neer gaat zitten.'

Samenvattend komt uit de gesprekken optimisme onder werkloze jongeren naar voren, ondanks hun situatie van inactiviteit en de relatief slechte vooruitzichten als het gaat om verbetering op de arbeidsmarkt (ROA, 2013). De optimistische opvatting van werkloze jongeren lijkt niet op individueel niveau tot stand te komen, maar staat in directe wisselwerking met de sociale omgeving. In alles wat jongeren zeggen, klinkt in meer of mindere mate een sociale norm door dat werkloosheid een risico is dat (in ieder geval voor een substantieel deel) is te beïnvloeden door het individu. Toegeven dat een situatie van inactiviteit op de arbeidsmarkt wel eens lang(er) kan gaan duren, is in die zin desastreus voor het zelfbeeld. Deze interpretatie van de gevonden resultaten strookt met bevindingen van Achterberg et al. (2010), waaruit blijkt dat burgers in toenemende mate van mening zijn dat werkloosheid een beïnvloedbaar risico is. Ook sluit onze interpretatie aan bij de analyse van Sennett (2000), waaruit naar voren komt dat het niet toe kunnen geven aan persoonlijke kwetsbaarheid een van de belangrijkste 'kwalen' is van de moderne tijd. Hier komt verder nog bij dat de jongeren van nu zijn opgegroeid in een periode van onderwijsvernieuwing waarbij zelfstandigheid en eigen verantwoordelijkheid centrale aspecten zijn (zie Commissie-Dijsselboem, 2008). Ook in dit geval gaat een geloof in eigen kunnen goed samen met een

gerichtheid op verbetering. Tegen de achtergrond van deze sociaal-culturele veranderingen en hervormingen in sociale zekerheid en het onderwijsveld is een grotere nadruk ontstaan op individuele zelfredzaamheid en eigen initiatief. Een voor de hand liggend gevolg is dan ook dat jongeren zichzelf niet snel als lid beschouwen van een verloren generatie, maar vertrouwen blijven houden in zichzelf én de toekomst.

Conclusie en beleidsimplicaties

In dit artikel zijn we ingegaan op de gevolgen van de huidige economische crisis en oplopende werkloosheid voor jongeren in Nederland. Tot nu toe is dit thema in de literatuur sterk onderbelicht gebleven. Hoewel de oorzaken van de crisis niet vergelijkbaar zijn, ligt een vergelijking met de situatie dertig jaar geleden voor de hand. Ook in de jaren tachtig liepen jongeren in vergelijking met andere groepen een grotere kans op werkloosheid. Ze vertoonden toen over het algemeen berusting met hun situatie en er was weinig hoop op snelle verbetering. Nu, dertig jaar later, zijn de arbeidsmarktperspectieven van jongeren wederom ongunstig. In tegenstelling tot de jaren tachtig lijken de huidige economische crisis en de relatief hoge werkloosheid echter langer aan te houden dan in de crisisjaren 1980-1984. Op middellange termijn zijn de vooruitzichten voor arbeidsmarkt-intreders door een uitblijvende werkgelegenheids groei en een relatief hoge arbeidsmarktinstroom niet positief (ROA, 2013). Zeker aangezien de huidige groep jongeren volgens sommige onderzoekers tot een specifieke generatie met hoge baanwensen behoort en het gegeven dat de overheid in steeds mindere mate in staat is om de gevolgen van werkloosheid op te vangen, is de centrale verwachting dat jonge werklozen zich als 'verloren' beschouwen.

Allereerst hebben we gezien dat er een onderscheid is te maken naar verschillende typen jeugdwerklozen, variërend van studerende starters tot de jeugdwerkloze die te maken heeft met meervoudige problemen en een gebrekkig sociaal netwerk. Deze bevinding laat zien dat de groep jeugdwerklozen heterogener is dan vaak wordt voorgesteld in het publieke debat. Verder is duidelijk dat ondanks de verschillende vormen van deprivatie die we zijn tegengekomen, het algemene beeld is dat de jeugdwerklozen nog altijd een sterk arbeidsethos tentoonspreiden en vertrouwen houden in de toekomst. Alle jonge respondenten zijn hard op zoek naar een baan en laten geen tekenen zien van afnemend zoekgedrag naar werk. Hier is wel een onderscheid te maken naar opleidingsniveau, waarbij de relatief laagopgeleiden meer (publieke) hulp nodig lijken te hebben in vergelijking met hoger opgeleiden, die eerder in netwerkverband ondersteuning zoeken of onder hun niveau werk accepteren. Mogelijke verklaringen van het geventileerde optimisme onder de jongeren houden verband met zowel sociaal-culturele als beleidsmatige veranderingen. Zoals eerder gesteld past negativisme simpelweg niet bij een sociale norm van zelfredzaamheid en een verhoogd eigen verantwoordelijkheidsbesef (zie ook WRR, 2012a).

Fabian Dekker

Dat jeugdwerklozen nog altijd positief blijven als het gaat om de toekomst, betekent niet dat er geen opgave ligt voor beleidsmakers. Het Wereld Economisch Forum (WEF, 2013) waarschuwde eerder al voor een dreigend uiteenvallen van internationale sociale samenhang als gevolg van langdurige jeugdwerkloosheid, en meer in algemene zin is bekend dat (bestaans)onzekerheid samenhang vertoont met extreemrechtse standpunten (Stynen & De Witte, 2011) en sociale onrust (Baron, 2008). De Europese Unie lijkt voornamelijk in te willen zetten op een jeugdgarantieplan, vergelijkbaar met het Nederlandse jeugdwerkgarantieplan (JWG) uit 1992. Dit zijn echter tijdelijke maatregelen die zich moeilijk laten beoordelen op netto-effectiviteit. Dergelijke arrangementen kunnen bovendien leiden tot perverse effecten, zoals de vervanging van ongesubsidieerde arbeid (Engbersen et al., 2000). Andere maatregelen om jeugdwerkloosheid aan te pakken richten zich eveneens op de relatief korte termijn, zoals de inzet van startersbeurzen om werkervaring op te kunnen doen en het geven van premiekortingen aan werkgevers om jeugdwerklozen in dienst te nemen.

Om jeugdwerkloosheid duurzaam aan te pakken lijkt het verstandiger om de pijlers te richten op de twee belangrijkste oorzaken (economische stagnatie en flexibilisering van de arbeidsmarkt). Er zijn inmiddels stappen gezet als het gaat om versoepeling van het ontslagrecht (bijvoorbeeld via maximering van de ontslagvergoeding) om de kloof tussen 'insiders' en 'outsiders' op de arbeidsmarkt kleiner te maken. Het is echter de vraag of andere elementen uit de nieuwe Wet werk en zekerheid (zoals de aanspraak op een vast contract na twee in plaats van drie jaar) eveneens bijdragen aan het tegengaan van sociale scheidslijnen op de arbeidsmarkt. Hierover zijn de meningen voornamelijk sterk verdeeld. Economisch herstel om de economische stagnatie tegen te gaan, de tweede oorzaak achter de stijgende jeugdwerkloosheid, lijkt moeilijk realiseerbaar. Aangezien Nederland tot de groep landen behoort met de hoogste hypotheekschuld en Europese landen kampen met grote staatsschulden, is het (deels) kwijtschelden van (private) schulden een mogelijkheid om bedrijfsinvesteringen en consumentenbestedingen op korte termijn weer te stimuleren (Reinhart & Rogoff, 2013). Er zijn verschillende manieren denkbaar om dit te financieren. Het is bijvoorbeeld een mogelijkheid om dit te doen via de invoering van een eenmalige belasting op vermogen, zoals onlangs in ander verband voorgesteld door de Franse econoom Thomas Piketty. Een andere oplossingsrichting om jeugdwerkloosheid te bestrijden is het investeren in onderwijs en onderzoek. Helaas constateert de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid in haar rapport *Naar een lerende economie* (WRR, 2012b) dat Nederland de laatste decennia geen grootschalig economisch investeringsbeleid heeft gevoerd. Het is daarom aan te bevelen om nieuwe impulsen te geven aan een strategisch innovatiebeleid waarbij de overheid investeert in plaats van bezuinigt op haar R&D-uitgaven, zoals nu gebeurt.

Naast deze opties op macroniveau kunnen ook werkgevers meer worden betrokken om (leer)banen te creëren en/of jonge werkzoekenden te ondersteunen bij hun zoekproces naar een baan. Ankerfiguren vanuit de werkpraktijk (bijvoorbeeld via mentorprojecten) kunnen jongeren in contact brengen met potentiële werkgevers. De zogenoemde 'Social Impact Bond' van ABN Amro en maatschappelijk investeerder Start Foundation is eveneens een voorbeeld van privaat initiatief dat

bijdraagt aan het oplossen van jeugdwerkloosheid. In een geglobaliseerde (arbeids)samenleving zal de behartiging van publieke belangen ook in toenemende mate de inzet van andere partijen dan de overheid vereisen (WRR, 2012c).

Vooralsnog concluderen we dat de werkloze Nederlandse jeugd over de nodige veerkracht beschikt. Toch zijn er enkele belangrijke kanttekeningen bij de onderhavige studie te maken. Er is in dit onderzoek gebruikgemaakt van een relatief beperkt aantal diepte-interviews en er is verder sprake van een cross-sectioneel onderzoeksdesign. Gelet op het grote belang van jeugdwerkloosheid voor individuen en samenleving is er daarom voldoende reden om de ontwikkelingen in aard, omvang en gevolgen van jeugdwerkloosheid nauwgezet (en longitudinaal) te blijven volgen. Het is mogelijk dat sociale onrust en ongenoegen onder de Nederlandse jeugd alsnog tot stand komt bij het voortduren van de economische stagnatie. In vervolgonderzoek kunnen bovendien verdere theoretische stappen worden gezet. De data maken het helaas ook niet mogelijk om een specifiek zicht te krijgen op de groep jeugdwerklozen die (weer) noodgedwongen stage loopt en op zoek is naar een volwaardige baan. Hoeveel (afgestudeerde) jongeren lopen er op dit moment (weer) stage en wat betekent dit voor hun verwachtingen en latere loopbaankansen (vgl. Frenette, 2013)? Ook dit type vragen moet in toekomstige studies niet over het hoofd worden gezien.

Noot

- 1 Dit is een afkorting voor 'Not in Education, Employment or Training'.

Literatuur

- Achterberg, P., Veen, R. van der & Raven, J. (2010). *Omstreden solidariteit*. Amsterdam: Aksant.
- Baron, S. (2008). Street Youth, Unemployment, and Crime: Is it that simple? Using General Strain Theory to Untangle the Relationship. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 50, 399-434.
- Becker, H. (1992). *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Beer, P. de (2004). Flexibilisering maakt banengroei fragiel, *ESB*, 17 september 2004, 434-436.
- Bontekoning, A. (2012). *Generaties! Werk in uitvoering*. Amsterdam: Mediawerf.
- Breen, R. (2005). Explaining cross-national variation in youth unemployment. *European Sociological Review*, 21, 125-134.
- CBS (2012). *De Nederlandse samenleving 2012: weerslag van crisis op de maatschappij*. CBS-persbericht 20 december 2012.
- CBS (2013). *Bevolkingsprognose 2012-2060: veronderstellingen over de geboorte*. Den Haag: CBS.
- CBS/TNO (2013). *Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt*. Den Haag: CBS.
- Chung, H., Bekker, S. & Houwing, H. (2012). Young people and the post-recession labour market in the context of Europe 2020. *Transfer*, 18, 301-317.
- Commissie-Dijsselbloem (2008). *Parlementair onderzoek onderwijsvernieuwingen*. Den Haag: Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Fabian Dekker

- Dekker, F. (2013). *Bankzitten. Jeugdwerkloosheid in Nederland*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Dekker, P. & Ridder, J. den (2013). *Burgerperspectieven 2013/3*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Echtelt, P. van (2010). *Een baanloos bestaan*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Engbersen, G., Vrooman, J. & Snel, E. (2000). *Balans van het armoedebeleid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Frenette, A. (2013). Making the intern economy: role and career challenges of the music industry intern. *Work and Occupations*, 40, 364-397.
- Furnham, A. (1985). Youth unemployment: a review of the literature. *Journal of Adolescence*, 8, 109-124.
- Gestel, N. van, Vossen, E., Oomens, S. & Hollanders, D. (2013). *Toekomst van de sociale zekerheid*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Have, K. ten & Jehoel-Gijsbers, G. (1986). Werkloze jongeren: een verloren generatie? *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 2, 4-14.
- Herweijer, L. (2010). Generaties in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. In A. van den Broek, R. Bronneman & V. Veldheer (red.), *Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (pp. 275-296). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hoof, J. van (2002). *Werk(en) moet wel leuk zijn. Arbeidswensen van Nederlanders*. Assen: Van Gorcum.
- ILO (2013). *Global Employment Trends for Youth 2013. A generation at risk*. Geneva: ILO.
- Josten, E., Vlasblom, J. & Voogd-Hamelink, M. de (2012). *Vraag naar arbeid 2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Krahn, H. & Galambos, N. (2013). Work values and beliefs of Generation X and Generation Y. *Journal of Youth Studies*, 17, 92-112.
- Kroft, H., Engbersen, G., Schuyt, C. & Waarden, F. van (1989). *Een tijd zonder werk*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Lange, M. de (2013). *Causes and consequences of employment flexibility among young people*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Lazarus, R. & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer.
- Mascherini, M., Salvatore, L., Meierkord, A. & Jungblut, J.M. (2012). *NEETs Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*. Dublin: Eurofound.
- Moerman, G. (2010). *Probing Behaviour in Open Interviews*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Muffels, R. (2013). Flexibilisering en de toegang tot de arbeidsmarkt, *TPEdigitaal*, 7, 79-98.
- Ours, J. van (2009). Jeugdwerkloosheid in barre tijden, *MeJudice*, via www.mejudice.nl/artikelen/detail/jeugdwerkloosheid-in-barre-tijden.
- Patton, W. & Donohue, R. (1998). Coping with Long-term Unemployment. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 8, 331-343.
- Reinhart, C. & Rogoff, K. (2013). *Financial and Sovereign Debt Crises: Some Lessons Learned and Those Forgotten*. Washington: IMF.
- ROA (2013). *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2018*. Maastricht: ROA.
- SCP (1984). *Sociaal en Cultureel Rapport 1984*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sennett, R. (2000). *De flexibele mens*. Amsterdam: Byblos.
- Spangenberg, F. & Lampert, M. (2009). *De grenzeloze generatie. En de eeuwige jeugd van hun opvoeders*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Stynen, D. & De Witte, H. (2011). Baanonzekerheid en sympathie voor extreemrechtse partijen. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 27, 97-111.
- Vrooman, C. (2009). *Werkloosheid in crisistijd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Vrooman, C. (2010). Een succesvolle gedaantewisseling? De hervorming van de sociale zekerheid, 1985-2010. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 26, 358-377.
- WEF (2013). *Outlook on the global agenda 2014*. WEF.
- De Witte, H. (1992). On the social impact of youth unemployment: political radicalization and a decline of the work ethic? In C. Verhaar & L. Jansma (eds.), *On the Mysteries of Unemployment: causes and consequences and policies* (pp. 296-313). Dordrecht: Kluwer.
- Wolbers, M. (2011). Dynamiek in overscholing en verdringing op de arbeidsmarkt. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 27, 398-413.
- WRR (2012a). *Vertrouwen in burgers*. Den Haag: WRR.
- WRR (2012b). *Naar een lerende economie*. Den Haag: WRR.
- WRR (2012c). *Publieke zaken in de marktsamenleving*. Den Haag: WRR.